

Joonas Kananen

Jalkapallon lieveilmiöitä raportoineet poliisiaineistot Napolin prefektuurissa 1926–1941

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Jalkapallo oli merkittävä massakulttuurin muoto fasistisessa Italiassa ja sitä hyödynnettiin laajasti hallinnon propagandassa. Samaan aikaan jalkapalloon liittyi paljon häiriökäyttäytymistä, kuten väkivaltaa ja kentänvaltauksia, joita havaittiin Italiassa läpi fasistisen hallinnon aikakauden (1922–1943). Tässä artikkelissa tarkastelen temaattisen analyysin keinoin Napolin prefektuuriin saapuneiden poliisiraporttien tapaa arvioida jalkapalloon liittyntä häiriökäyttäytymistä. Sisäministeriön alaisen poliisin ohella järjestystä otteluissa valvoivat karabinielit sekä kansallisen turvallisuuden vapaaehtoisen miliisin jäsenet. Artikkelin toisena tarkastelukohteena on raporttien antama kuva poliisijoukkojen ja fasististen instituutioiden välisistä suhteista ottelutapahtumissa. Artikkelin tavoitteena on tarkastella jalkapalloon liittyntä väkivaltaista toimintaa, sitä tukeneita kulttuurisia ja yhteiskunnallisia rakenteita sekä poliisin asemaa niiden välissä.

Football was a significant form of mass culture in Fascist Italy, and it was widely used in the regime's propaganda. Meanwhile, a lot of football-related disorder, among other violence and pitch invasions, was perceived in Italy throughout the era of fascist regime (1922–1943). In this article I will use thematic analysis to examine, how policemen evaluated these incidents in their reports sent to the prefecture of Naples. Alongside the regular police forces, the public order during the matches was surveyed by the carabinieri forces and the members of the Voluntary Militia for National Security. Therefore, this article also examines, how relations between police and fascist institutions were framed in reports. Ultimately, this article seeks to observe football-related violent actions, cultural and societal structures supporting them, and the role of police in between them.

Urheilu, jalkapallo, massakulttuuri, väkivalta, poliisiraportit, fasistinen Italia, mikrohistoria, jalkapalloon liittyvä häiriökäyttäytyminen

Joonas Kananen, Euroopan ja maailman historian väitöskirjatutkija, FM, Turun yliopisto, jmtkan@utu.fi

Johdanto

Italian fasistihallinto hyödynsi urheilua laajasti propagandassaan. Jalkapallo vastasi joukkuepelinä fasismin kollektiiviseen eetokseen, ja siitä kehittyi eräs propagandan keihäänkärjistä. Sen asemaa korosti Italian maajoukkueen kansainvälinen menestys 1930-luvulla. Samalla jalkapallo-ottelut olivat eräs fasistisen massakulttuurin tärkeimmistä muodoista. Vuonna 1936, yli 70 prosenttia Italian urheilutapahtumien lipputuloista tuli jalkapallosta. Samana vuonna ottelut keräsivät reilut 4,3 miljoonaa katsojaa. Lukuihin sisältyi merkittäviä alueellisia eroja, sillä Etelä-Italian osuus lipputuloista oli vain 11 prosenttia. Niistä pääosa tuli Napolia ympäröivältä Campanian alueelta. Jalkapallon edustama katsojaspektaakeli merkitsi monille italialaisille pakoa arkipäivän ongelmista, kuten työttömyydestä ja matalasta elintasosta.¹

Spektaakkelilla oli myös käänttöpuolensa, sillä otteluiden yhteydessä havaittiin paljon väkivaltaisuuksia ja ei-toivottua häiriökäyttäytymistä. Tätä edelsi lajin suosion valtava kasvu Italiassa heti ensimmäisen maailmansodan jälkeen, mikä teki tuhatpäisistä yleisöistä säännöllisen osan otteluita.² Sisäministeri Luigi Federzoni tarttui ilmiöön kesällä 1925 prefekteille lähettämässään kiertokirjeessä. Sen mukaan eri puolilla Italiaa oli jo jonkin aikaa “urheilutapahtumien ja erityisesti jalkapallo-otteluiden yhteydessä havaittu epämiellyttäviä välikohtauksia ja väkivallantekoja, johtuen joko nurkkakuntaisesta vihollisuudesta tai muista vastaavista syistä, kilpailevien joukkueiden välillä”. Katsojien ja usein myös stadioneiden ulkopuolisten ihmisten osanoton mainittiin pahentaneen välikohtauksia.³

Teen parhaillaan väitöskirjaa, jossa tutkin jalkapallo-otteluiden elettyjä tiloja fasismissa Italiassa sekä niissä tuotettuja merkityksiä vuosina 1926–1934. Aikalaislehdistön ja -kirjallisuuden sekä stadioneita käsittelevän kunnallisen dokumentaation ohella hyödynnän lähteenä otteluita käsitelleitä poliisiraportteja. Tarkastelen tutkimuksessa lähemmin neljää kaupunkia. Niistä yksi on Napoli, josta keräämiini poliisiaineistoihin keskityn tässä artikkelissa. Valtaosa näistä aineistoista rajautuu väitöskirjani ulkopuolelle sekä ajallisesti että maantieteellisesti, sillä ne käsittelevät tapauksia eri puolilta hallintoaluetta, myös Napolin kaupungin ulkopuolella.

Artikkelin aineisto koostuu poliisiraporteista ja viranomaiskirjeenvaihdosta, jotka käsittelevät kahtakymmentäkahdeksaa ottelua. Suurin osa niistä on vuosilta 1937–1940, mutta myös vuosilta 1929–1931 löytyy kahdeksaan otteluun liittyviä raportteja. Napolin prefektuurin kansliaan saapuneiden aineistojen kautta tutkin sitä, millaista jalkapalloon liittynyt häiriökäyttäytyminen oli ja miten poliisilähteet arvioivat sitä.

Viranomaistoiminnan organisointi ottelutapahtumissa tapahtui pitkälti samaan tapaan kuin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Hallintoalueen korkein virkailija, prefekti, kantoi vastuun yleisen järjestyksen säilymisestä tapahtumissa, mutta tekninen vastuu siitä lankesi paikalliselle poliisipäällikölle (questore). Hän puolestaan nimitti poliisin henkilöstön joukosta virkailijan, joka vastasi otteluiden aikaisesta operatiivisesta toiminnasta, ja jolla oli käytössään poliisien ohella karabinieerijoukkoja.⁴ Ottelutapahtumiin voitiin kutsua järjestystä turvaamaan myös kansallisen turvallisuuden vapaaehtoisen miliisin (Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale) joukkoja. Puolisotilaallinen organisaatio perustettiin sisäministeriön alaisuuteen vuonna 1923, ja se oli mustapaitojen perijä.⁵ Artikkelin toisena tarkastelukohteena on se, mitä raportit kertovat poliisivoimien suhteista fasistisiin organisaatioihin ja fasistitoimijoihin ottelutapahtumissa.

Artikkelin lähtökohdat ja menetelmät

Renzo De Felicen mukaan enemmistö italialaisista oli myötämielisiä fasistihallinnon politiikalle, etenkin 1930-luvun taitteessa.⁶ Italian fasismien tutkimus on 2000-luvulla tarttunut voimakkaasti väitteeseen ja sen tuottamiin käsityksiin, joiden mukaan maan diktatuuri olisi ollut vähäpätöisempää tai inhimillisempää kuin saman aikakauden hallintokoneistot Saksassa ja Neuvostoliitossa. Eräs käänteen johtavista tutkijoista, Paul Corner onkin vaatinut tutkimusta tiedostamaan hallinnon laaja-alaisen sorto- ja kontrollikoneiston läsnäolon sekä sen vaikutukset italialaisten arkeen.⁷

Käänte on tuonut väkivallan tematiikan keskeiselle sijalle tutkimuksessa. Väkivaltalla ei ollutkaan fasisteille ainoastaan väline poliittisten päämäärien saavuttamiseen, vaan itsessään perustavanlaatuisen kokemus, jonka avulla hallinto pyrki uudistamaan Italiaa ja rakentamaan organisen kansakunnan. Samalla sen psykologiset vaikutukset tavallisiin kansalaisiin olivat mittavia.⁸ Tämä artikkeli tuottaa tietoa juuri fasismien ja väkivallan teemaan liittyen. Samalla se tuo panoksensa Italiassa fasismien alla eletyn jokapäiväisen elämän tutkimuskentälle, joka on laajentunut erityisesti 2010-luvulta alkaen.⁹

Suurin osa väkivallasta fasistisessa Italiassa oli matalan intensiteetin väkivaltaa, joka sijoittui ihmisten arkipäiväisiin elinympäristöihin. Tämä on osaltaan johtanut Benito Mussolinin hallinnon väkivaltaisen luonteen vähättelyyn, sillä diktatuurien väkivaltakoneistoja on usein totuttu tarkastelemaan uhrilukujen valossa.¹⁰ Pelkkä määrällinen tutkimus antaa kuitenkin puutteellisen kuvan väkivallasta, josta paljon jää myös piiloon tai tulee ylenkatsotuksi.¹¹

Tästä syystä lähestyn jalkapalloon liittynyttä väkivaltaa laadullisen tutkimuksen menetelmin, ja tarkastelen aineistoja temaattisen analyysin keinoin. Olen tunnistanut ja tulkinnut aineistosta nousevat johtajatukset, joiden avulla rakennan ja rajaan artikkeliani.¹² Nämä neljä teemaa ovat: pelitapahtumiin liittynyt spontaani väkivalta, kostomieliala ja sen myötä poliisin ennakoima väkivalta, vihollisuuksia ruokkinut nurkkakuntaisuus sekä viranomaisten ja fasistitoimijoiden keskinäiset suhteet.

Italian fasismia ja arkipäiväisen väkivallan uhrikertomuksia tutkinut historioitsija John Foot on korostanut, ettei poliisiraportteja pidä tulkita yksinomaan objektiivisina todistuksina valtiollisen toiminnasta. Niihin sisältyy runsaasti subjektiivisuutta, ja yhtä paljon kuin fasistisesta valtiokoneistosta, ne kertovat myös kuvaamista ihmisistä. Riippuen tavasta, jolla poliisiraportteja luetaan, ne voivatkin tarjota paljon tietoa fasismien aikakauden jokapäiväisestä elämästä, mikrohistoriallisista ja henkilökohtaisista reaktioista sekä eletyistä kokemuksista.¹³

Artikkelin tarkastelemat poliisiraportit ovat laajuudeltaan vaihtelevia, ottelutapahtumien ongelmia käsitteleviä selvityksiä. Aineistoon kuuluu myös ohjeistuksia, kirjeitä ja sähköitä, jotka tarkastelevat otteluita poliisi- ja viranomaistoiminnan näkökulmista. Vaikka aineistot palvelivat ensisijaisesti virkakoneiston tarpeita, niihin suodattui poliisin edustajien subjektiivisia arvioita kuvatuista tapahtumista ja ilmiöistä. Virallisten lähteiden luova lähiluku voikin paljastaa ristiriitaisuuksia määräysten ja normien sekä todellisuudessa vallinneiden käyttäytymismallien ja asenteiden välillä.¹⁴ Lähestyn tällä tavoin artikkelin aineistoja. Samalla tulkitsen poliisiorganisaatiota ja sen edustajia sekä mikrohistoriallisena lähteenä, että aktiivisena toimijana aineistojen kuvaamien kulttuuristen ja yhteiskunnallisten rakenteiden keskellä.

Analyysin tukena hyödynnän sosiologi Stephen Lyngin kehittämää edgework-teoriaa, joka tarkastelee ihmisten halua ottaa vapaaehtoisia riskejä sekä siihen motivoivia tekijöitä.¹⁵ Artikkelin mikrohistoriallista näkökulmaa täydentäen Lyngin teoria yhdistää mikrotason riskinoton ja siihen liittyvän toiminnan sekä niitä tukevien makrotason rakenteiden analyysin.¹⁶

Edgework-teorian kannalta keskeistä on se, että toimintaan liittyy selkeästi havaittavia ja ymmärrettäviä riskejä.¹⁷ Fyysinen loukkaantuminen väkivaltaisuuksien yhteydessä tai pidätetyksi tuleminen olivat tunnistettavia uhkia väkivaltaan otteluissa syyllistyneille kansalaisille. Toisaalta poliisin saamat valtuudet fasisisessa Italiassa johtivat laajalti tiedostettuihin väärinkäytöksiin ja liialliseen voimankäyttöön.¹⁸ Poliisiaineistoissa kuvatut teot tapahtuivat fasismin kuria ja järjestystä korostaneessa ilmapiirissä, ja niiden kautta voikin tarkastella, millaiset tekijät saivat tavalliset ihmiset ottamaan riskejä juuri jalkapallo-otteluiden puitteissa.

Edgeworkista kulttuurikriminologian sateenvarjotermin alla kirjoittaneet tutkijat ovat nostaneet jalkapallohuliganismin eräksi ilmiöksi, jonka tutkimukseen teoria sekä sen mahdollistama tunteiden, riskin, rikoksen ja identiteetin vuorovaikutuksen tarkastelu soveltuu.¹⁹ Samaan aikaan juuri kriminologian näkökulmien on nähty avaavan uusia tulkintoja paljon tutkitulle jalkapallohuliganismille.²⁰

Hyödynnän artikkelissa huliganismin tutkimuksen tarjoamia näkökulmia, olkoonkin että käsitteen määrittely on tuottanut ongelmia tutkijoille. Tästä syystä käytän oman artikkelini viitekehyksenä jalkapalloon liittyvän häiriökäyttäytymisen käsitettä, joka mahdollistaa paitsi katsojien, myös aineistossa esiin nousevan pelaajien käytöksen analysoinnin.²¹ Valintaa tukee myös se, että huliganismilla on ensisijaisesti viitattu 1970-luvun Englannissa yleistyneeseen ilmiöön.²²

Hyödynnän artikkelissa myös vigilantismin käsitettä, jonka määrittely on osoittautunut yhtä lailla hankalaksi. Nojaudun tarkastelussani käsitteen merkityssisältöä selventäneen Regina Batesonin esiin tuomiin näkökulmiin. Käsitteen merkitys korostuu etenkin poliisin ja fasisitoimijoiden keskinäisten suhteiden tarkastelussa.²³

Kuva 1. Napolin kotistadion kanto valmistuttuaan seurapresidentti Giorgio Ascarellin (1894–1930) nimeä, joka menehtyi muutama viikko avajaisten jälkeen. Stadion toimi pelipaikkana myös Italian järjestämässä vuoden 1934 jalkapallon MM-kisoissa, joiden alla se nimettiin uudelleen Stadio Partenopeoksi. Kuva: Wikipedia Commons.

Pelin käänneet ja ihmismassojen suoja ruokkivat spontaania väkivaltaa

Jalkapalloon liittynyttä häiriökäyttäytymistä ennen toista maailmansotaa on pidetty luonteeltaan spontaanina ja ensisijaisesti pelitapahtumiin kytkeytyneenä ilmiönä.²⁴ Napolin prefektuuriin saapuneet raportit tukevat osin näitä ajatuksia, sillä monissa tapauksissa väkivallan taustalla oli katkeraa mielialaa ruokkinut tuomaripäätös tai epämieluisa lopputulos.

Näin tapahtui esimerkiksi Italian korkeimman sarjatason, Serie A:n ottelussa Napolin ja Genovan välillä helmikuussa 1931. Napolin provinssin ylikomisarion, Michele Castellin, sisäministeriöön lähettämä raportti kertoi, kuinka ottelun päätyminen vierailijoiden voittoon ruokki “monien katkeruutta Genovan joukkuetta kohtaan”. Se johti huuteluun ja kivien heittelyyn kohti vierasjoukkueen pelaajia. Tapahtumien yhteydessä pidätettiin yksi henkilö, joka “yllätettiin aikeissa heittää kivi paikalla työskennelleitä virkavallan edustajia kohti”.²⁵

Samalla stadionilla, Napolin Campo Ascarellilla, kesällä 1931 käyty opiskelijoiden ottelu teknisen alan Volta-instituutin ja kaupallisen instituutin välillä äityi myös väkivaltaiseksi. Ottelun jälkeisessä sähköisessä prefektuuriin poliisipäällikkö Alfredo De Martino kertoi, että kentällä nähtiin välikohtauksia, jotka johtivat kahden pelaajan ulosajoihin. Tapahtumat kiihdyttivät tunnelmaa paikalla olleiden yli tuhannen kannattajan keskuudessa, ja ottelun päätyttyä stadionin uloskäynneillä ja sen ulkopuolella syntyi tappeluita. Ne kuitenkin taannutettiin virkavallan toimesta.²⁶

Epäoikeudenmukaiseksi koettu rangaistuspotkutuomio johti väkivaltaisuuksiin Italian viidenneksi korkeimman sarjatason ottelussa Giuglianon ja Frattamaggioren välillä helmikuussa 1938. Ottelussa järjestystä valvoneet karabinieerit välittivät Napolin poliisipäällikön kautta prefektuuriin tiedon Giuglianon pelaajasta, joka oli iskenyt kahdesti nyrkillä tuomaria.²⁷ Vastaavasta välikohtauksesta raportoitii myös reilua vuotta myöhemmin, kun San Giuseppe Vesuvianon joukkueen maalivahti kävi nyrkein epäoikeudenmukaiseksi koetun tuomarin kimppuun ottelussa Giuglianoa vastaan. Maalivahti myös pidätettiin.²⁸

Somma Vesuvianan ja Ottavianon fasisistien nuorisjärjestöjen välisessä ottelussa kesällä 1939 pelaajat ajautuivat riitaan kotijoukkueen johto-osuman jälkeen. Sen seurauksena osa Sommasta omiaan kannustamaan saapuneista katsojista valtasi kentän, mikä johti iskujenvaihtoon. Karabinieerien väliintulon myötä vakavammilta seurauksilta vältyttiin, mutta ottelu keskeytettiin. Raportissaan poliisipäällikkö toi esiin sen, ettei väkivaltaisuuksiin syyllistyneitä kyetty tunnistamaan.²⁹

Väkivaltaan syyllistynyt katsoja jäi tunnistamatta myös toukokuussa 1931 käydyssä Napolin ja milanolaisen Ambrosianan välisessä pääsarjatason ottelussa, jossa kotiyleisö tulkitsi tuomarin suosineen vierasjoukkuetta. Sen seurauksena joukko Napolin kannattajia yritti kiivetä katsomoaitojen yli kentälle, minkä poliisijoukkojen väliintulo esti. Tapauksesta kertoneessa raportissa ylikomisario Castelli mainitsi tunnistamattomaksi jääneen katsojan heittäneen kiven kohti pelaajajoukkoa. Se osui Ambrosianan hierojaa Giuseppe Colomboa otsaan ja aiheutti tälle lieviä vammoja.³⁰

Otteluiden keräämät suuret ihmismassat vaikeuttivat osaltaan poliisin toimintaa, mikä teki stadioneista varsin turvallisia tiloja yksittäisten ihmisten mielenilmauksille ja häiriökäyttäytymiselle.³¹ Samalla joukon luoma turva mahdollisti sellaisten asenteiden ilmaisun, joille ei välttämättä ollut paikkaa muualla yhteiskunnassa.³²

Tämä korostui fasisisessa Italiassa, jossa hallinto pyrki ulottamaan vaikutusvaltansa työpaikoilta aina vapaa-ajan ja virkistämisen tiloihin asti. Tässä erilaisten puolueen järjestöjen, kuten vapaa-ajan toimintaa organisoineen Opera Nazionale Dopolavoron, rooli oli keskeinen. Jäsenyys niissä tai puolueessa toimi yhtenä hallinnon keinona säännellä kansalaisten mahdollisuuksia ja resursseja, mitä on

tulkittu fyysisen väkivallan ohella eräänä fasistihallinnon kontrollin muotona.³³ Lyngin mukaan riskihakuista toimintaa ilmenee tyypillisesti juuri ympäristöissä, joissa yksilöt kokevat pakkokeinojen sanelevan heidän käytöstään. Se vähentää ihmisten uskoa omaan toimijuuteen, minkä vastinparina riskihakuinen toiminta voi tarjota hetkellisiä hallinnan ja toimijuuden tunteita.³⁴

Osviittaa järjestystä valvoneen virkavallan vahvuudesta suhteessa jalkapallo-otteluiden yleisöön antaa joulukuussa 1938 Napolissa pelattu Italia-Ranska-maaottelu sekä siihen liittyvä kirjeenvaihto. Poliittiset jännitteet olivat näkyneet vahvasti joukkueiden kohdatessa edellisesän maailmanmestaruuskisoissa Ranskassa. Ne heijastuivat myös Napolin poliisipäällikön ottelun alla antamaan ohjeistukseen. Hänen mukaansa tapahtumaa piti hahmottaa “paitsi urheilullisesta, myös poliittisesta näkökulmasta, minkä vuoksi valvontatoimenpiteiden pitää olla erityisen tehokkaita vastuuttomien tahojen mielenilmausten ja holtittomien tekojen välttämiseksi”. Järjestystä ottelussa määrättiin turvaamaan 200 karabinieeria, 200 poliisia, joista puolet siviiliasuissa, sekä 150 miliisin edustajaa.³⁵ Ottelun jälkeisessä kirjeessään sisäministeriöön Napolin prefekti Giovanni Battista Marziali kertoi, että tapahtumaa seurasi 45 000 katsojaa, jotka lopultakin säilyttivät “riittävän urheilullisen korrektiuden”.³⁶

Edellisten otteluiden kaunat antoivat virkavallan odottaa ongelmia

Spontaaniin, pelitapahtumista kummunneiden väkivaltaisten välikohtausten ohella poliisiraportit tarjoavat myös muita näkökulmia jalkapalloon liittyneeseen häiriökäyttäytymiseen. Toisinaan viranomaiset osasivat odottaa väkivaltaa jo ennalta, ja poliisiraporttien merkille panemat, edellisistä otteluista kantaautuneet kaunat erottuvat eräänä teemana aineistoissa.

Napolin poliisipäällikkö Riccardo Pastore viittasi aiempiin kaunoihin paikallisille turvallisuusviranomaisille suunnatussa ohjeistuksessaan, joka käsitteli seuraavan päivän pääsarjaottelua Napolin ja Lucchesen välillä maaliskuussa 1937. Ottelusta osattiin odottaa kiihkeää ja kostomielialan leimaamaa, sillä joukkueiden edellisen kohtaamisen päätteeksi Lucchesen valmentaja ja pelaajat olivat hakanneet napolilaispelaajat.³⁷

Ehkäistäkseen kostotoimia poliisipäällikkö määräsi otteluun paikalle 100 karabinieerin edustajaa ja 50 poliisia. Molemmista joukoista kahdeksan piti olla paikalla hevosten kanssa. Näiden ohella ottelutapahtumaan määrättiin yhteensä kaksitoista polkupyörä- ja moottoripyöräpoliisia, ja stadionille saapuviin linja-autoihin sijoitettiin 15 siviiliasuista poliisia. Heidän tehtävikseen ottelutapahtumissa nimettiin: huolehtia riittävästä miehityksestä stadionin edustalla, estää stadionin ympäristön kivien heittäminen välikohtausten sattuessa, suojella tuomaria ja pelaajia sekä ennaltaehkäistä välikohtaukset joukkueiden kannattajien välillä. Lisäksi viranomaisten piti estää pelaajia poistumasta stadionilta ennen kannattajia ottelun päätyttyä, partioida kaupunkiin johtavia teitä ja niillä liikkuvia pyöriä ja moottoripyöriä, sekä saattaa Lucchesen pelaajat pois stadionilta.³⁸

Myös maaliskuun 8. päivänä 1931 käydyin Napolin ja AS Roman välisen Serie A -ottelun ympärillä vallitsi jännittynyt ilmapiiri. Sisäministeriö tiedotti Napolin poliisipäällikköä ja ylikomisariota otteluun liittyneistä huhuista, joiden mukaan napolilaiskannattajat kantoivat kaunaa joukkueiden edellisestä kohtaamisesta ja olivat “vakavissa aikeissa kostaa Roomassa saamansa loukkaukset”. Ministeriö kehotti viranomaisia ryhtymään toimiin ja aloittamaan rauhoittelevan viestinnän jo viisi viikkoa ennen ottelua.³⁹

De Martino laati ottelun jälkeisenä päivänä alivaltiosihteerin Leandro Arpinatille selvityksen, jossa hän kävi läpi tapahtumaa poliisitoiminnan näkökulmasta. Hän kertoi napolilaisten kostomielialan

yltäneen ottelun alla mittoihin, “joka ylitti tavanomaisen urheiluhengen rajat” ja sen tarttuneen myös niihin, joita urheilu ei edes kiinnostanut. Toivotun rauhoittelukampanjan ohella ottelun varalle oli ryhdytty asettamaan mittavia turvatoimia jo maaliskuun alkupäivinä. Poliisien, karabiniereiden ja miliisien ohella ottelun järjestyksenvalvontaan osallistuivat myös vesitykein varustautuneet palomiehet. Osana turvatoimia oli ympäri Napoliä suoritettu myös tutkimuksia, joiden tavoitteena oli tunnistaa yllyttäjät “niin kutsuttujen “kannattajien”” joukosta ja varoittaa heitä asianmukaisesti. Lisäksi auto- ja rautatieliikenteen valvontaa tehostettiin ottelupäivänä. Selvitys kertoi ottelun sujuneen lopulta rauhallisesti, yli 30 000 katsojan ja monien silmäätekevien todistaessa Napolin 3–0-voittoa. Myös väkijoukon poistuminen sujui ilman välikohtauksia.⁴⁰

Mainittavimmiksi otteluun liittyneiksi välikohtauksiksi jäivät aiempien päivien tapaukset Aversan asemalla ja Napolin keskustassa. Ensin mainitussa 35-vuotias roomalaiskauppias Federico Rocco oli heittänyt tyhjän lasipullon, joka oli rikkoutunut asemalla oleskelleen miehen jalkoihin. Ennen tätä hänen oli kuultu huutavan “alas Napoli”. Toinen tapaus sattui ottelua edeltäneenä iltana Piazza Trento e Triestellä, kun aukiolla ajoi kaksi Rooman rekisterikilvin varustettua autoa. Joukko napolilaisia urheilun seuraajia hyökkäsi niiden kimppuun rikkoen toisen auton lasit. Virkavallan nopean väliintulon vuoksi tapauksesta ei kuitenkaan koitunut suurempaa haittaa yleiselle turvallisuudelle. Autot pakenivat välittömästi paikalta, mutta seuraavana päivänä paikalliseen sairaalaan oli saapunut kolme lasinsirpaleista vammoja saanutta 17–26-vuotiasta nuorta. Heistä yksi oli ollut välikohtauksessa osallisena olleen auton kyydissä.⁴¹

Jännitteet napolilaisten ja roomalaisten välillä toistuivat puolitoista kuukautta myöhemmin, kun Napolin joukkue matkusti Roomaan kohdatakseen pääkaupungin toisen pääsarjaseuran, Lazio. Valtiollisen poliisin päällikkö Arturo Bocchini lähetti ottelun alla Napolin provinssin ylikomisariolle sähkeen. Siinä hän määräsi tarkkailemaan Napolista ja läheisistä kunnista Roomaan suuntautuvan liikenteen kasvua verrattuna tavanomaisiin lukemiin. Samalla Bocchini kehotti kiinnittämään huomiota “ryhmiin ja elementteihin, joita pidetään erityisen kykenevinä häiritsemään urheilutapahtumien rauhallisuutta”.⁴²

Bocchinin sähke ilmaisi vielä De Martinon selvitystä sekä maaottelua koskenutta ohjeistustakin selvemmin viranomaisten piirissä vallinneen ajatuksen siitä, että jalkapallo-ottelut vetivät puoleensa yksilöitä ja ryhmiä, jotka häiritisivät yleistä järjestystä ja kiihottivat väkijoukkoja ei-toivottuun käytökseen. Sen taustalla voi tunnistaa Gustave Le Bonin massateoriat 1800-luvun lopulta, jotka vaikuttivat vahvasti paitsi Mussoliniin ja fasismiin, myös klassiseen joukkopsykologiaan vielä vuosikymmeniä myöhemmin. Le Bon näki, että väkijoukkojen anonymiteetin myötä ihmiset menettivät yksilöllisen identiteettinsä. Se teki ihmismassoista alttiita yllytykselle ja primitiiviselle joukkokäyttäytymiselle. Kirjeenvaihto antaakin ymmärtää, että tällainen ajattelu vaikutti järjestystä valvoneiden ihmisten ja heidän toimintaansa organisoineiden tahojen taustalla.⁴³

Italiassa esiintyi paljon väkivaltaisia mielenosoituksia 1800-luvun lopulta aina fasismin valtaannousua edeltäneisiin vuosiin saakka. Se teki poliisin ja väkijoukkojen suhteesta jännitteisen ja loi maaperää massateorioille.⁴⁴ Italian yhdistymisen jälkeisessä, kaupunkiin suuntautuneen muuttoliikkeen ja kasvaneiden rikoslukujen kontekstissa kehittyi myös Cesare Lombrosin positivistinen kriminaaliantropologia. Rikollisia yksilöitä biologispsykologisista lähtökohdista tunnistaneet tieteellisen poliisitoiminnan menetelmät muodostuivat fasistien käsissä kontrollin työvälineiksi. Niiden avulla hallinto tunnisti paitsi vallankumouksellisia elementtejä, myös yleisemmin vaarallisina pidettyjä yksilöitä.⁴⁵

99

Kuva 2. Vittorio (oik.) ja Bruno Mussolini seurasivat joulukuussa 1938 Napolissa yhdessä 45 000 katsojan kanssa Italian ja Ranskan välistä jalkapallomaaottelua. Kuva: Wikimedia Commons.

Roomalaisten ja napolilaisten väliset jännitteet eivät rajoittuneet 1930-luvulle. Häiriökäyttäytymistä havaittiin myös aiemmin, esimerkiksi Internaplesin ja roomalaisen Alban kohdatessa kansallisen pääsarjan eteläisen lohkon finaaliottelussa kesällä 1926. Poliisivoimat osasivat odottaa ongelmia jo etukäteen, sillä kiivaat välikohtaukset olivat sävyttäneet joukkueiden edellistä kohtaamista. Ottelun jälkeisessä selvityksessään poliisipäällikkö Cesare Peruzzy kertoi, että Napoliin oli saapunut noin 600 roomalauskannattajaa. Ottelun aikana katsomossa syttyi neljän ihmisen lieviin vammoihin johtanut tappelu. Lisäksi joukko napolilaisia yritti puoliajalla tunkeutua pelaajien luo Campo Arenaccian huoltorakennukseen. Virkavalta esti nämä aiheet, kuten myös napolilauskannattajien hyökkäykset roomalaisia kohtaan stadionin uloskäynnillä ottelun jälkeen. Roomalaispelaajat saadettiin pois stadionilta, mutta myöhemmin noin 200 napolilauskannattajaa kokoontui vihamieliseen mielenilmaukseen pelaajia majoittaneen hotellin edustalle. Tässäkin tapauksessa Peruzzy kertoi virkavallan valppaan väliintulon estäneen vakavat välikohtaukset.⁴⁶

Tapahtumista vallitsi myös eriäviä käsityksiä. Viikko ottelun jälkeen Peruzzy laati uuden selvityksen ylikomisariolle, jossa hän kertoi valtiollisen poliisin ylitarkastajan saapuneen Roomasta tutkimaan havaittuja välikohtauksia. Peruzzy arveli, että menettelyyn vaikutti Alban ministeriöön jättämä valitus. Samalla hän kävi uudelleen läpi kahdeksan välikohtausta, joista ottelun tiimoilta puhuttiin. Yllä mainittujen lisäksi niitä olivat roomalaisten vihamielinen vastaanotto niin lehdistön kuin napolilauskannattajien taholta, roomalaisten kentällä kohtaamat väkivaltaisuudet, hyökkäykset heitä

hotellille kuljettaneiden autojen kimppuun sekä Alban presidentin väitetty pahoinpitely rautatieaseman lähellä.⁴⁷

Uudessa selvityksessään Peruzzy puolusti edelleen järjestystä valvoneiden sadan miliisin edustajan sekä 60 karabinieerin toimintaa. Samaan aikaan poissa vahvuudesta oli 150 muihin tehtäviin määrättyä karabinieeria, joista sata oli eukaristisessa kongressissa Sorrentossa. Tämä pakotti Napolin poliisilaitoksen siirtämään jo muihin julkisiin tapahtumiin, kuten Madonna del Carminen kansanjuhlaan, määrättyjä joukkoja otteluun sekä pyytämään virka-apua. Väitteisiin tehottomuudesta Peruzzy vastasi toteamalla, “ettei tapahtuneita välikohtauksia olisi voitu välttää edes suuremmilla voimilla, sillä ottelua seurasi yli 7 000 katsojaa”.⁴⁸

Poliisin arvioissa erottui monessa tapauksessa ajatus siitä, että kannattajat halusivat kostaa aiemmin koetut vääryydet. Kriminologian näkökulmasta tällainen, moraalitunteiden ajama retributiivinen reaktio, edustaa kontrollikäyttäytymistä, jota esiintyi ennen keskitettyjen valtioiden muodostumista. Valtion väkivaltamonopolin tavoitteena onkin osaltaan myös konfliktinratkaisumonopoli, jonka avulla koston kierteiden tapaisia reaktioita voidaan rajoittaa.⁴⁹ Raportoiduista tapauksista käy ilmi, ettei tämä onnistunut täysin jalkapallo-otteluiden yhteydessä. Tähän vaikuttivat poliisiorganisaation ongelmat, joihin Peruzzy viittasi.

Vaikka fasistihallinto pyrki uudistamaan poliisiorganisaatiota ja kohentamaan sen julkista imagoa, säilyi poliisityön käytännön todellisuus monella tapaa samana kuin fasismia edeltäneinä vuosina. Samalla laajan valvontakoneiston ylläpito myös paisutti poliisin tehtäväkuormaa. Valvonnan ohella poliisin piti muun muassa tutkia rikoksia, partioida kaduilla, vartioida valtiollisia rakennuksia, osallistua julkisiin tapahtumiin ja olla käytettävissä erilaisissa hälytystehtävissä. Merkittäviä lisäyksiä poliisin resursseihin suunnattiin vasta Etiopian sodan jälkeen 1930-luvun puolivälissä. Niiden vaikutusta tavallisen poliisin toimintaan heikensivät kuitenkin yhä laajemmalle levinneet tehtävät, ja esimerkiksi Italian Afrikan poliisin palvelukseen piti siirtää henkilökuntaa.⁵⁰

Poliisivoimien tehtäväkuormaan viittasi myös karabinieerien käyttöä urheilutapahtumissa käsitellyt sisäministeriön kiertokirje huhtikuussa 1928. Sen aluksi todettiin fasistihallinnon tunnustavan julkisten urheilunäytösten tärkeyden, sillä ne “ovat voimakas kannustin kansakunnan fyysiseen ja henkiseen kohentamiseen tähtäävälle propagandalle”. Kirjeessä todettiin, että urheilutapahtumissa karabinieerien tehtävät piti rajoittaa ainoastaan yleisen järjestyksen valvontaan. Tapahtumien etenemistä ja katsojien turvallisuutta koskevat asiat tuli sysätä järjestäjien vastuulle. Ohjeistusta toivottiin noudatettavan, koska urheilutapahtumat oli lisätty karabinieerien “joukko-osastojen jo valmiiksi lukuisten ja tärkeiden tehtävien joukkoon”. Ohjeiden avulla ministeriö toivoi prefektien voivan toimia “vaarantamatta karabinieerien ja muiden tällaisissa tapahtumissa palvelevien poliisivoimien turvallisuutta”.⁵¹

Nurkkakuntaisuus ja resurssien puute ajoivat poliisia ahtaalle

Jalkapallon suosion kasvaessa lajin kannattajakulttuuriin kanavoitui nurkkapatrioottisia asenteita, joista mainittiin artikkelin alussa esillä olleessa kiertokirjeessä. Tähän paikallisylpeyteen viitattiin laajasti käsitteellä *campanilismo*, ja siitä juontuneet jännitteet näkyivät tyypillisimmin silloin, kun vastakkain asettuivat toisiaan lähellä sijainneiden kaupunkien joukkueet.⁵² Ilmiö näkyi poliisipäällikkö Pastoren kirjeessä, joka käsitteli Pompejin ja naapurikaupunki Scafatin jalkapallojoukkueiden vihollisuutta niiden välisen ottelun alla kesällä 1939. Kirjeessään prefektille hän lainasi Pompejin podestàn, puolueen nimittämän kaupunginjohtajan, aiempaa viestiä. Siinä podestà mainitsi paitsi joukkueiden pelaajien,

myös kaupunkien asukkaiden välillä vallinneesta syvästä ja pitkäaikaisesta vihollisuudesta toivoen otteluun vähintään 50 turvallisuusviranomaista.⁵³

Tilanne turhautti poliisipäällikköä. Hän totesi lainatun viestin perään, ettei voida “enää hyväksyä, koska ei ole mahdollista eikä loogista, eikä vähiten valtionkassalle aiheutuvien kustannusten vuoksi, että tärkeydessään toisarvoisten otteluiden vuoksi poliiseja ja virkailijoita on käytettävä usein enemmän kuin mitä käytetään yleisesti alueen tärkeämpien urheilutapahtumien yhteydessä”. Hän toi esiin myös sen, että joukkueiden aiemmissa kohtaamisissa ainoastaan virkavallan läsnäolo ja valpas väliintulo olivat hillinneet pelaajien ja kannattajien vihamielisiä asenteita. Poliisipäällikkö pyysikin prefektiä selvittämään kentän asettamista käyttökieltoon sekä joukkueiden tulevien otteluiden siirtämistä neutraalille kentälle.⁵⁴

Turhautumisen ohella näkemykset kertovat asymmetriasta, joka on tunnistettu erääksi poliisitoimintaa jalkapallo-otteluissa hankaloittavaksi tekijäksi. Kannattajat tulkitsevat kulttuurisena ilmauksena sitä, mikä voi näyttäytyä poliisille yleisen järjestyksen vaarantamisena ja vastustajajoukkueelle provokaationa.⁵⁵ Kirjeestä erottuu myös se, kuinka asianomaiset tunnistivat itsensä toistensa vihollisiksi. Näin ollen raportissa hahmottuu sosiaalisia suhteita, jotka ovat edellytys konfliktin kautta käytävälle vuorovaikutukselle ja identiteetin rakentamiselle.⁵⁶ Poliisilähteiden arviot myös kehystävät jalkapalloon liittynyttä riskihakuista toimintaa. Yhdistyessään paikallisidentiteetin rakentamiseen se ilmeni symbolisena käytäntönä, joka muutti mahdolliset uhat kollektiivisesti merkitykselliseksi toiminnaksi.⁵⁷

Fasistihallinto pyrki eri elämänaloilla valjastamaan paikallisidentiteetit yhteisen kansallistunteen palvelukseen.⁵⁸ Simon Martin on tunnistanut saman pyrkimyksen myös jalkapallon kilpailutoiminnan organisoinnissa, johon fasistit myötävaikuttivat.⁵⁹ Pompejin ja Scafatin vihollisuutta käsitellyt kirje kertookin siitä, että poliisi toimi hankalassa välikädessä fasistisen ideologian ja eletyn arjen välissä. Jalkapallo-ottelut aiheuttivat poliiseille hankalia tilanteita käytännön työssä. Esimerkkinä tästä Santa Maria Capua Veteren karabiniereiden komppanian johtaja Mario Martino raportoi, kuinka Gladiatorin ja Scafatesen välisessä ottelussa syttynyt kahakka saatiin kuriin vasta kahden tunnin jälkeen.⁶⁰

Nurkkakuntaisista asenteista kummunneista väkivaltaisuuksista kerrottiin myös alle kymmenen kilometrin päässä toisistaan sijaitsevien Torre Annunziatan ja Castellamare di Stabian joukkueiden, Savoian ja AC Stabian välisen harjoitusottelun yhteydessä maaliskuussa 1940. Ottelua seurasi noin 7 000 katsojaa, ja “joukkueiden kannattajien välisestä vastakkainasettelusta” huolimatta tapahtuma eteni ilman suuria häiriöitä, osin poliisin laajojen turvatoimien ansiosta. Yleisön poistuessa katsomosta osa vierasjoukkue Savoian kannattajista alkoi kuitenkin kivittää paikallisia, mikä johti viiden ihmisen loukkaantumisiin.⁶¹

Virkavallan puuttuessa tapahtumiin, osa vieraskannattajista oli siirtynyt junavaunuun poistuakseen kaupungista. Jotkut heistä olivat varustautuneet kivin aikomuksenaan hyökätä vielä uudelleen paikallisia kohti rautatieaseman läheisen tasoristeyksen kohdalla. Poliisi puuttui aikeisiin ja keräsi kivet pois, minkä jälkeen vieraskannattajat jatkoivat matkaansa. Tapahtumien yhteydessä heidän suustaan kuultiin uhkauksia väkivallasta joukkueiden seuraavan ottelun yhteydessä. Poliisipäällikkö pyysikin prefektiä ja fasistisen puolueen paikallissihteeriä harkitsemaan ottelun siirtoa neutraalille kentälle, kauas molemmista kaupungeista.⁶²

Myös tässä tapauksessa välikohtaukset levittäytyivät stadioneiden ulkopuolelle ja tapahtumiin osallistuneet kehittivät toimintastrategioita tilanteen kehittyessä. Tämä kertoo riskihakuisuuden kaoottisesta luonteesta, jota Lyng on pitänyt eräänä toiminnan houkuttelevuutta lisäävänä tekijänä. Kyky säilyttää tilanteen hallinta kaaoksen partaalla ja toisaalta selviytyminen tilanteen keskellä ovat riskihakuiselle toiminnalle tyypillisiä piirteitä. Ne synnyttävät riskinottajille illuusion siitä, että he

hallitsevat järjestyksen ja epäjärjestyksen rajasta käytävää neuvottelua, vaikka tapahtumat etenisivätkin sattumanvaraisesti.⁶³

Kuva 3. Viidesti Italian mestaruuteen 1930-luvulla yltänyt Juventus ja Napoli mittelivät paremmuudestaan Torinon Stadio Mussolinilla tammikuussa 1937. Kuva: Wikimedia Commons.

Kahnaukset viranomaisten välillä toivat esiin fasismin pohjavireitä

Poliisin vajavaiset resurssit ja niiden hankaloittama toiminta nousivat konkreettisesti esiin Pompejin ja Baian välisen ottelun yhteydessä maaliskuussa 1939. Poliisipäällikön raportin mukaan paikalle oli saapunut 400 scafatilaista, jotka eivät olleet kiinnostuneet itse ottelusta, vaan keskittyivät provosoimaan Pompejin

pelaajia ja paikallisia katsojia. Ottelun aikana järjestys säilyi, mutta sen päätyttyä syntyi erinäisiä tappeluita pompejilaisten ja scafatilaisten välillä. Niiden tuoksinassa kahden karabinierei- ja poliisijoukkojen komentajan todettiin joutuneen scafatilaisten väkivallan ja vastustuksen kohteeksi. Vaikka syylliset, Pietro Velleca ja Filippo Malafrente, tunnistettiin, heidän välitön pidättämisensä ei tullut kyseeseen. Paikalla olleet viranomaiset arvioivat, että se olisi voinut johtaa väkivaltaiseen kapinointiin muiden scafatilaisten taholta. Samalla raportti toi esiin järjestystä valvoneiden viranomaisten vähäisen määrän.⁶⁴

Kuvaa ottelun väkivaltaisuuksista täydensi Pastoren vielä samana päivänä prefektuuriin lähettämä kirje. Se sisälsi lainauksen Pompejin podestàn aiemmasta viestistä, joka oli lähetetty miliisin legioonalle Salernoon. Lainauksessa todettiin nuorten aiheuttavan usein epäjärjestyksiä Pompejin urheilutapahtumissa. Monissa tapauksissa he paljastuivat myöhemmin Scafatin vapaachtoisen miliisin jäseniksi, jotka olivat paikalla tapahtumissa yleisen järjestyksen turvaamistehtävissä. Lainatussa tekstissä viitattiin myös taannoiseen välikohtaukseen, jossa erästä nuorta poistettiin katsomosta. Paikalle saapunut Scafatin miliisin paikallisjohtaja vahvisti nuoren joukkojensa jäseneksi, ja julisti samalla määräävänsä omia joukkojaan mielensä mukaan ottelutapahtumissa. Kirjeen lopussa poliisipäällikkö kertoi huomauttaneensa henkilökohtaisesti miliisin Campanian armeijakunnan johdolle siitä, millaisia välikohtausten riskejä kyseisten nuorten toiminta ja käyttäytyminen loivat.⁶⁵

Miliisijoukkojen raportoitu toiminta antaa ymmärtää jalkapallokatsomon merkinneen keinoa harjoittaa vigilantismia, jonka keskeisimpiin piirteisiin kuuluu valtiovallan auktoriteetin kyseenalaistaminen, anastaminen tai syrjäyttäminen. Aiemmin esillä olleet tavallisten kansalaisten kostotoimet eivät kuitenkaan kuulu Regina Batesonin mukaan vigilantismin piiriin, vaan hän rajaa käsitteen tiukemmin toiminnaksi, joka kulkee samansuuntaisesti lain kanssa, mutta ylittää sen. Valtiota edustavat toimijat, kuten poliisit, sotilaat ja poliitikot, voivatkin toimia lainylittävästi riippumatta siitä, ovatko virkatehtävissä vai eivät. Valtio voi toimia vigilantismin mahdollistajana, edistäjänä ja toteuttajana.⁶⁶

Ylempänä esillä ollut kansallisen turvallisuuden vapaachtoinen miliisi oli Mussolinille keino institutionalisoida fasismin puolueen puolisoitaallisten ryhmittymien, mustapaitojen väkivalta.⁶⁷ Miliisin

perustaminen liittyi Mussolinin pyrkimyksiin keskittää valtaa ja vähentää sitä fasistipuolueen paikallisjohtajilta, joiden alaisuudessa mustapaidat alun perin toimivat. Organisaatio oli myös tapa pitää fasistisen liikkeen alkuperäisjäsenet tyytyväisinä ja tarjota heille uramahdollisuuksia.⁶⁸

Jalkapallokenttien kahnauksissa oli osallisina myös muita fasistitoimijoita. Helmikuussa 1939 Napolin poliisipäällikkö Eduardo Di Benedetto raportoi prefektuuriin Castellamare di Stabian ja San Antonio Abaten joukkueiden välisessä ottelussa tapahtuneesta välikohtauksesta. Jälkimmäistä kannustamaan saapunut iäkäs mies huuteli tuomarille provosoiden samalla kotiyleisöä. Virkavallan puuttuessa asiaan, mies ilmoitti uhmakkaasti olevansa San Antonio Abaten podestà ja totesi poliisin puuttumisen sopimattomaksi. Poliisivoimien aliupseeri huomautti, että kyseisessä asemassa olevalta henkilöltä edellytetään vastuullisuutta ja kurinalaisuutta, johon mies vastasi uhkauksella ilmoittaa poliisin toiminnasta toimivaltaiselle viranomaiselle. Ottelun jälkeen tehty selvitys varmisti, että mies oli puhunut totta virka-asemastaan.⁶⁹

Syksyllä 1939 Giovinezza di Porticin ja Sangiovannezen ottelussa kentänvaltauksen alullepanijoiksi tunnistettiin puolestaan kaksi fasistisen puolueen paikallista vaikuttajaa, jotka tulivat myös pidätetyiksi. Poliisipäällikön raportin mukaan paikalle saapunut fasistien paikallisen naapurustoryhmän entinen luottamusmies ja alueellisen hallintoelimen (direttorio nazionale) jäsen vaati heidän välitöntä vapauttamistaan. Operatiivisesta toiminnasta vastannut poliisivirkailija kuitenkin pitäytyi velvollisuudessaan ja määräsi pidätetyt toimitettavaksi poliisilaitokselle, josta heidät vapautettiin myöhemmin vakavien varoitusten saattelemana. Tapaus sijoittui jalkapallokauden alkuun ja Pastore pyysi prefektiä ryhtymään tapauksen tiimoilta toimenpiteisiin, jotta “eri joukkueiden, jotka alkavat nyt pelata maakunnan eri pikkukaupunkien kentillä, kannattajat ymmärtäisivät heti alusta alkaen, että heidän on käyttydyttävä kurinalaisesti ja korrektisti, eivätkä he saa muuttaa urheilukilpailuja järjestäytymättömiksi, väkivaltaisiksi ja lahkohenkisiksi mielenosoituksiksi”.⁷⁰

103

Poliisipäällikön sanavalinta (faziose) ei ollut sattumaa. Hallinnon keskittämisyhtymykset ja provinsiaalisten liikkeiden tukahduttaminen johti laaja-alaiseen pettymykseen alkuperäisten fasistien keskuudessa. Etenkin 1920-luvun jälkimmäisellä puoliskolla urheilusta ja urheiluseuroista kehittyi entisten mustapaitojen kohtauspaikkoja, joissa ylläpidettiin vanhoja, useimmiten vahvojen johtohahmojen ympärille rakentuneita sosiaalisia suhteita. Samalla monet niistä limittyivät osaksi fasistiryhmittymien kinastelua, jota havaittiin läpi hallinnon aikakauden.⁷¹ Poliittisten ja taloudellisten intressien ohella kiistat pohjasivat perinteisiin paikallistason vihollisuuksiin esimerkiksi sukujen tai ammattiryhmien välillä. Kahnaukset keskusvallan edustajien, kuten poliisin ja karabinieerien kanssa olivatkin tyyppillinen ilmaus näille kiistoille, jotka tiivistyivät kysymykseen siitä, mitä oli oikea fasismi ja mikä ryhmittymä esiintyi sen puhtaimpana edustajana.⁷²

Myös artikkelissa esiintynyt ylikomissarion (alto commissario) hallinnollinen virka, joka oli käytössä Napolissa vuosina 1925–1936, liittyi näihin kiistoihin. Viran perustaminen liittyi kaupungissa vallinneeseen poliittiseen tilanteeseen, jossa fasistihallinto neuvotteli vallanjaosta kaupungin perinteisen, liberaalin eliitin kanssa. Sen kautta pyrittiin estämään Napolissa virallisen puolueen ulkopuolella toimineiden radikaalien fasistien valtapyrkimyksiä 1920- ja 1930-luvuilla. Ylikomissarion valtuudet vastasivat sisäministeriön edustajana paikallistasolla toiminutta prefektiä, mutta hänellä oli myös merkittävä rooli esimerkiksi julkisten varojen jakamisessa.⁷³

Kahnaukset viranomaisten ja fasistitoimijoiden välillä kuvastivat vigilantismia sekä siihen usein liittyneitä ekspressiivisiä ja julkisia ulottuvuuksia.⁷⁴ Vastaava pürre leimasi laajemminkin mustapaitojen toimintakulttuuria, jossa performatiivinen voimannäyttö oli keskeisellä sijalla. Vaikka fyysisen väkivallan uhreiksi olisivatkin joutuneet vain harvat, näkyvät teot muistuttivat enemmistölle sen jatkuvasta uhasta fasistisessa yhteiskunnassa. Tätä tarkoitusta palvelivat esimerkiksi julkiset nöyryytykset, jotka olivat

yleinen toimintatapa mustapaidoille.⁷⁵ Jalkapallo-ottelut, jotka keräsivät merkittäviä katsojamääriä jopa pienillä paikkakunnilla, antoivatkin laajan näkyvyyden eri fasistitoimijoiden vigilantismille.

Väkivalta oli osa fasistista identiteettiä. Riskinotto ja püittaamattomuus, jotka näkyivät jalkapalloon liittyneessä häiriökäyttäytymisessä, olivat tapoja ilmentää sitä.⁷⁶ Se heijasteli etenkin puolueen puolisolitaallisten organisaatioiden elitistisiä käsityksiä. Ne näkivät itsensä etuoikeutettuna ryhmänä, jolla oli oikeus väkivaltaan yhteiskunnassa.⁷⁷ Fasistinen liike tulkitsi jo alkuvaiheistaan saakka väkivaltaa tervehdyttävänä reaktiona liberaalin Italian porvarilliselle velttoudelle, ja sen poliittinen radikalismi olikin malliesimerkki rikollisuutta ihailleesta eliittitraditiosta.⁷⁸

Fasistien väkivallalla oli kuitenkin kääntöpuolensa. Monet prefektit valittivat henkilökohtaisille intresseille pohjautuneiden riitojen etäännyttäneen kansalaisia fasismista ja ehkäisseen liikkeeseen osallistumista.⁷⁹ Jossain tapauksissa jalkapallo saattoikin kanavoida myös vallinneen ideologian ja sen edustajien uhmaamista, kuten Sorrentossa huhtikuussa 1939 pelatun ottelun jälkimainingeissa. Prefektuuriin saapunut raportti kertoi Sorrentoa vastaan asettuneen Caprin pelaajien ja kannattajien joutuneen paikallisten huutelun ja kivityksen kohteeksi ottelun päätyttyä.

Sama raportti kertoi joukon sorrentolaisia suunnanneen tansseihin Caprille kolme päivää myöhemmin. Eräs heistä oli osallistunut jalkapallo-ottelun väkivaltaisuuksiin. Välttääkseen tunnistautumista hän oli pukeutunut millisiin univormuun sekä varustautunut pistoolilla ongelmien varalta. Caprilla paikalliset tunnistivat hänet vihamielisesti ottelussa käyttäytyneen ryhmän jäseneksi, mikä synnytti kahakan. Paikalliset viranomaiset taltuttivat tilanteen ja saattoivat lopulta miliisin jäseneksi tunnistetun nuoren pois saarelta.⁸⁰

Koviin rangaistuksiin valtion edustajien väliset kahnaukset johtivat keväällä 1941, kun järjestystä valvomaan määrättyjen sotilaiden raportoitiin hyökänneen karabinieerien kimppuun Napolin ja Ambrosianan välisen pääsarjaottelun tuoksinassa. Tapahtumien seurauksena kersantti Riva määrättiin kymmenen vuoden sotilasvankeuteen sekä sotilasarvon menettämiseen. Kuljettaja Carlini puolestaan tuomittiin kahden vuoden sotilasvankeuteen niskoittelusta. Toinen kuljettaja, Bertelli, sai 18 kuukautta sotilasvankeutta vammantuottamuksesta, mutta hänen kohdallaan syytteet niskoittelusta hylättiin todisteiden riittämättömyyden vuoksi.⁸¹ Tässä kohtaa Italia oli jo mukana toisessa maailmansodassa, mikä osaltaan saattoi selittää rangaistusten ankaruutta.

Loppupäätelmät

Tarkastelin artikkelissa Napolin prefektuurin kansliaan saapuneita poliisiraportteja, jotka käsittelivät jalkapallo-otteluihin liittyntä häiriökäyttäytymistä fasismin aikakaudella. Tutkin niitä laadullisin menetelmin sekä mikrohistoriallisina lähteinä että poliisin omasta toiminnasta kertovana aineistona. Hyödynsin analyysin tukena Stephen Lyngin vapaaehtoista riskinottoa tarkastelevaa edgework-teoriaa sekä vigilantismin käsitettä.

Poliisiraportit kertovat siitä, kuinka jalkapalloon liittyneet lieveilmiöt, kuten väkivalta ja viranomaisten näkökulmasta ei-toivottu häiriökäyttäytyminen, esiintyivät usein spontaaneina, pelitapahtumiin liittyneinä tekoina. Toisaalta aineistot kuvasivat myös aiemmista välikohtauksista juontuneita kaunoja, jotka antoivat virkavallan edustajien odottaa väkivaltaa jo ennalta. Lisäksi toisiaan lähellä sijaitsevien paikkakuntien nurkkakuntainen vihanpito kanavoitui jalkapallon lajikulttuuriin, mikä ajoi poliisia hankaliin tilanteisiin.

Artikkelin neljäntenä teemana käsittelin aineistojen antamaa kuvaa poliisijoukkojen ja ottelutapahtumiin osallistuneiden fasistitoimijoiden välisestä suhteesta. Laajoja ihmismassoja jopa

alemmilla sarjatasoilla keränneet jalkapallo-ottelut mahdollistivat fasistien performatiivisen, näkyvän vigilantismin. Samaan aikaan massojen suoja teki jalkapallokatsomosta myös tavallisille kansalaisille suhteellisen turvatuksi paikan riskihakuiselle käytökselle. Tätä korostivat poliisin organisaatiotason ongelmat, kuten vajavaiset resurssit. Jalkapalloon liittynyt häiriökäyttäytyminen erottuikin toimintana, jonka kautta neuvoteltiin rajoja järjestyksen ja epäjärjestyksen välillä sekä kansalaisten itsenäiselle toimijuudelle totalitaristisessa yhteiskunnassa.

Urheilun saama suuri merkitys fasistisessa Italiassa asettui paikoin ristiriitaan poliisien kuvausten kanssa. Jalkapallo-ottelut olivat tärkeä massakulttuurin muoto, ja liian kovakätinen puuttuminen niiden ongelmiin olisi voinut vaarantaa hallinnon asemaa kansalaisten keskuudessa. Artikkelin aineistot kertovatkin ennen kaikkea kontrastista fasistisen ideologian ja käytännön poliisityön välillä.

Poliisin esittämien arvioiden ohella artikkeli analysoi jalkapallokentillä ja -katsomoissa havaittua toimintaa. Corner on korostanut juuri toiminnan merkitystä fasistisessa Italiassa vallinneen mielipideilmaston ymmärtämisessä, sillä hallinnon toimet ajoivat monia kansalaisia mukautumaan ja pidättäytymään mielipiteidensä julkituomisesta.⁸² Tätä näkökulmaa soveltaen artikkeli tuo panoksensa fasismilla eleytyn jokapäiväisen elämän tutkimuskentälle sekä valottaa mahdollisuuksia, joita vapaa-ajan teemat voivat tarjota myöhemmälle tutkimukselle.

- ¹ Patrizia Dogliani, *Il fascismo degli italiani. Una storia sociale* (Torino: UTET Libreria, 2008), 199–205.
- ² Antonio Papa & Guido Panico, *Storia sociale del calcio in Italia 1. Dai club dei pionieri alla nazione sportiva* (Bologna: Il Mulino, 1993), 115–125.
- ³ Gare di calcio, 14.7.1925, Busta 36, fascicolo 5, Gare sportive (1925–1936), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli. Kaikki lainauksissa esiintyvät käännökset italiasta suomeksi ovat artikkelin kirjoittajan tekemiä.
- ⁴ Rocco De Biasi, “The Policing of Hooliganism in Italy,” in: *Policing Protest. The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies*, eds. Donatella Della Porta & Herbert Reiter (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998), 214–215.
- ⁵ Matteo Millan, *The Blackshirts’ Dictatorship. Armed Squads, Political Violence, and the Consolidation of Mussolini’s Regime* (London: Routledge Taylor & Francis Group, 2022), 18.
- ⁶ Renzo De Felice, *Mussolini: Il Duce 1. Gli anni del consenso 1929–1936* (Torino: Einaudi, 1974).
- ⁷ Paul Corner, ”Beyond Consensus. Rethinking Italian Fascism,” in: *Rethinking Fascism. The Italian and German Dictatorships*, eds. Andrea Di Michele & Filippo Focardi (Berlin: De Gruyter, 2022), 74.
- ⁸ Matteo Millan, ”Squadrisimo e repressione. Una via italiana alla violenza?” in: *Il fascismo italiano. Storia e interpretazioni*, ed. Giulia Albanese (Roma: Carocci editore, 2021), 41–42.
- ⁹ Corner, ”Beyond Consensus,” 78–83.
- ¹⁰ Millan, ”Squadrisimo e repressione,” 39.
- ¹¹ Philip Dwyer & Joy Damousi, ”Theorizing histories of violence,” *History and Theory: Studies in the Philosophy of History* 56, no. 4 (2017): 19–21, <https://doi.org/10.1111/hith.12034>.
- ¹² Jouni Tuomi & Anneli Sarajärvi, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (Helsinki: Tammi, 2018), 140–146.
- ¹³ John Foot, ”A micro-history of Fascist violence. Squadristi, victims and perpetrators,” *Journal of Modern Italian Studies* 27, no. 4 (2022): 533, <https://doi.org/10.1080/1354571X.2022.2045454>.
- ¹⁴ Joshua Arthurs, Michael R. Ebner & Kate Ferris, ”Introduction,” in: *The Politics of Everyday Life in Fascist Italy. Outside the State?* Ed. Joshua Arthurs, Michael R. Ebner & Kate Ferris (New York, NY: Palgrave Macmillan, 2017), 9–11.
- ¹⁵ Stephen Lyng, *Edgework. The sociology of risk-taking* (New York: Routledge, 2005), <https://doi.org/10.4324/9780203005293>.
- ¹⁶ Jeffrey Kidder, ”Reconsidering edgework theory. Practices, experiences, and structures,” *International Review for the Sociology of Sport* 57, no. 2 (2022): 188, <https://doi.org/10.1177/10126902211009448>.
- ¹⁷ Stephen Lyng, ”Edgework. A Social Psychological Analysis of Voluntary Risk Taking,” *The American Journal of Sociology* 95, no. 4 (1990): 857, <https://doi.org/10.1086/229379>.
- ¹⁸ Jonathan Dunnage, *Mussolini’s policemen. Behaviour, ideology and institutional culture in representation and practice* (Manchester: Manchester University Press, 2012), 84.
- ¹⁹ Jeff Ferrell, Keith Hayward & Jock Young, *Cultural criminology: an invitation* (London: Sage Publications, 2015), 74–77.
- ²⁰ Clifford Stott, ”Policing Football ”Hooliganism”. Crowds, Context and Identity,” in: *Football Hooliganism, Fan Behaviour and Crime. Contemporary issues*, eds. Matthew Hopkins & James Treadwell (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2014), 268.
- ²¹ Steve Frosdick & Peter E. Marsh, *Football hooliganism* (Cullompton: Willan, 2005), 27–29, <https://doi.org/10.4324/9781843926078>.
- ²² Mark Doidge, Radoslaw Kossakowski & Svenja Mintert, *Ultras. The passion and performance of contemporary football fandom* (Manchester: Manchester University Press, 2020), 76–79.
- ²³ Regina Bateson, ”The Politics of Vigilantism,” *Comparative Political Studies* 54, no. 6 (2021): 923–955, <https://doi.org/10.1177/0010414020957692>.
- ²⁴ Papa & Panico, *Storia sociale del calcio in Italia 1*, 128.
- ²⁵ Napoli - Partita di calcio Napoli-Genova, 15.2.1931, Busta 552, fascicolo 1, Associazione calcio Napoli (1929–1931), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ²⁶ Poliisipäällikön sähke prefektuuriin, 1.6.1931, Busta 552, fascicolo 1, Associazione calcio Napoli (1929–1931), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ²⁷ Partita di calcio – incidente, 3.2.1938, Busta 1128, fascicolo 34, Giugliano: incidenti durante la partita di calcio con la squadra di Frattamaggiore (1938–1938), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ²⁸ Poliisipäällikön kirje puolueen paikallissihteerille ja prefektille, 21.6.1939, busta 590, fascicolo 3, Campi Sportivi (1939–1939), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ²⁹ Fonogramma in copia, 23.7.1939, busta 590, fascicolo 3, Campi sportivi (1939–1939), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ³⁰ Ylikomisarion sähke sisäministeriöön, 24.5.1931, Busta 552, fascicolo 1, Associazione calcio Napoli (1929–1931), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ³¹ Robert Edelman, *Spartak Moscow. People’s team in the workers’ state* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009), 97–98.
- ³² Lorenzo Venuti & Dariusz Wojtaszyn, ”The Political and Social Determinants of Football Hooliganism in Central Europe in the Interwar Period,” *International journal of the history of sport* 40, no. 10–11 (2023): 1010, <https://doi.org/10.1080/09523367.2023.2277216>.
- ³³ Kate Ferris, ”Everyday life in Fascist Italy,” in: *Dictatorship and Daily Life in 20th-Century Europe*, ed. Lisa Pine (London: Bloomsbury, 2023), 15–18.
- ³⁴ Lyng, Edgework, ”A Social Psychological Analysis of Voluntary Risk Taking,” 874.

- ³⁵ Ordinanza dei servizi di P.S. e di ordine pubblico in occasione dell'incontro internazionale di Calcio fra le squadre della Italia e della Francia allo Stadio Partenopeo, 1.12.1938, Busta 590, fascicolo 2, Stadio Partenopeo (1933–1942), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ³⁶ Marzialin kirje sisäministeriöön, 4.12.1938, Busta 590, fascicolo 2, Stadio Partenopeo (1933–1942), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ³⁷ Poliisipäällikön ohjeistus, 6.3.1937, Busta 599, fascicolo 3, Associazione calcio Napoli: Achille Lauro (1936–1946), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ³⁸ Poliisipäällikön ohjeistus, 6.3.1937, Archivio di Stato di Napoli.
- ³⁹ Sisäministeriön kirje Rooman poliisijohtajalle ja Napolin ylikomisariolle, 31.1.1931, Busta 552, fascicolo 1, Associazione calcio Napoli (1929–1931), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁴⁰ Partita di calcio Napoli-Roma, 9.3.1931, Busta 552, fascicolo 1, Associazione calcio Napoli (1929–1931), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁴¹ Partita di calcio Napoli-Roma, 9.3.1931, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁴² Bocchinin sähke Napolin ylikomisariolle, 24.4.1931, Busta 552, fascicolo 1, Associazione calcio Napoli (1929–1931), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁴³ James Hoggett & Clifford Stott, "Crowd psychology, public order police training and the policing of football crowds," *An International Journal of Police Strategies & Management* 33, no. 2 (2010): 218–219, <https://doi.org/10.1108/13639511011044858>.
- ⁴⁴ Dunnage, *Mussolini's policemen*, 10–19.
- ⁴⁵ Emilia Musumeci, "From criminal to enemy. The birth and development of the scientific police and criminal identification in Italy," *Revista Ítalo-Española de Derecho Procesal* 1 (2020): 67–82.
- ⁴⁶ Poliisijohtajan raportti ylikomisariolle, 18.7.1926, 684, fascicolo 7, Campo sportivo all'Arenaccia: incidente in una gara di foot-ball (1926–1928), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁴⁷ Circa gl'incidenti avvenuti il 18 luglio 1926 al Campo Sportivo dell'Arenaccia, 24.7.1926, 684, fascicolo 7, Campo sportivo all'Arenaccia: incidente in una gara di foot-ball, Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁴⁸ Circa gl'incidenti avvenuti il 18 luglio 1926 al Campo Sportivo dell'Arenaccia, 24.7.1926, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁴⁹ Janne Kivivuori, Mikko Aaltonen, Matti Näsi, Karoliina Suonpää & Petri Danielsson, *Kriminologia. Rikollisuus ja kontrolli muuttuvassa yhteiskunnassa* (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 259–261.
- ⁵⁰ Dunnage, *Mussolini's policemen*, 113–118.
- ⁵¹ Impiego dell'Arma dei CC. RR. durante le gare sportive, 5.4.1928, busta 36, fascicolo 5, Gare sportive (1925–1936), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁵² Papa & Panico, *Storia sociale del calcio in Italia* 1, 126–128.
- ⁵³ Poliisipäällikön kirje prefektille, 20.6.1939, busta 590, fascicolo 3, Campi sportivi (1939–1939), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁵⁴ Poliisipäällikön kirje prefektille, 20.6.1939, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁵⁵ Stott, "Policing Football "Hooliganism"," 249–250.
- ⁵⁶ Elina Haavio-Mannila, *Kylätappelut Suomessa* (väitöskirja, Helsinki: Helsingin yliopisto, 1958), 60–61.
- ⁵⁷ Kidder, "Reconsidering edgework theory," 191–192.
- ⁵⁸ Stefano Cavazza, *Piccole patrie. Feste popolari tra regione e nazione durante il fascismo* (Bologna: Il Mulino, 2003), 24–29.
- ⁵⁹ Simon Martin, *Football and fascism. The national game under Mussolini* (Oxford: Berg, 2004), 59–60.
- ⁶⁰ Telegramma in copia, 8.5.1939, busta 590, fascicolo 3, Campi sportivi (1939–1939), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁶¹ Poliisipäällikön kirje puolueen paikallissihteerille ja prefektille, 4.3.1940, busta 590 fascicolo 1, Campi sportivi (1937–1940), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁶² Poliisipäällikön kirje puolueen paikallissihteerille ja prefektille, 4.3.1940, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁶³ Lyng, "Edgework. A Social Psychological Analysis of Voluntary Risk Taking," 871–872.
- ⁶⁴ Pompei – incidenti al campo sportivo, 18.3.1939, Busta 590, fascicolo 3, Campi sportivi (1939–1939), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁶⁵ Poliisipäällikön kirje prefektille, 18.3.1939, Busta 590, fascicolo 3, Campi sportivi (1939–1939), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁶⁶ Bateson, "The Politics of Vigilantism," 927–928.
- ⁶⁷ Emilio Gentile, "Paramilitary Violence in Italy. The Rationale of Fascism and the Origins of Totalitarianism," in: *War in Peace. Paramilitary violence in Europe after the Great War*, eds. Robert Gerwarth & John Horne (Oxford: Oxford University Press, 2012), 97–102.
- ⁶⁸ Paul Corner, *The Fascist Party and Popular Opinion* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 40–41.
- ⁶⁹ Poliisipäällikön kirje Napolin prefektille, 24.2.1939, Busta 590, fascicolo 1. Campi sportivi (1937–1940), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁷⁰ Poliisipäällikön kirje prefektille, 1.10.1939, Busta 590, fascicolo 3, Campi sportivi (1939–1939), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.
- ⁷¹ Millan, *The Blackshirts' Dictatorship*, 51–54.
- ⁷² Corner, *The Fascist Party and Popular Opinion*, 97–107.

⁷³ Annamaria Amato, “L’Alto commissariato per la provincia di Napoli (1925–1936)”, *Le Carte e La Storia*, n. 1 (2023): 62–70, DOI: 10.1411/107833.

⁷⁴ Bateson, “The Politics of Vigilantism,” 934.

⁷⁵ Millan, “Squadrisimo e repressione,” 40–41.

⁷⁶ Millan, *The Blackshirts’ Dictatorship*, 61–63.

⁷⁷ Dogliani, *Il fascismo degli italiani*, 72–73.

⁷⁸ Kivivuori, Aaltonen, Näsi, Suonpää & Danielsson, *Kriminologia*, 251.

⁷⁹ Corner, *The Fascist Party and Popular Opinion*, 120.

⁸⁰ Poliisipäällikön kirje puolueen paikallissihteerille ja prefektille, 29.4.1939, busta 590, fascicolo 3, Campi sportivi (1939–1939), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.

⁸¹ Fonogramma in copia, 3.4.1941, Busta 590, fascicolo 2, Stadio Partenopeo (1933–1942), Gabinetto di Prefettura, Archivio di Stato di Napoli.

⁸² Corner, *The Fascist Party and Popular Opinion*, 177–180.